

İran Kaynaklarına Göre Kerim Han Zend-Osmanlı Mücadelesi (1774-1779)

Cafer AÇAR¹

Öz

Bu çalışmada Kerim Han Zend (1751-1779) ile Osmanlı Devleti arasındaki mücadele İran kaynaklarına, özellikle Zend dönemi kroniklerine dayanılarak incelenmiştir. Türkiye’de Osmanlı Devleti’nin Zendlerle olan münasebetleri konusunda İran kaynaklarının kullanıldığı çalışmaların pek fazla bulunmadığı/yapılmadığı tespit edilmiştir. Dolayısıyla bu çalışmanın Osmanlı-Zend ilişkilerinin aydınlatılmasına katkı sağlayacağı düşünülmektedir. 1751 yılında Zend Devleti’ni kuran Kerim Han ile Osmanlı Devleti arasında 18. yüzyılın sonlarında Bağdat havalisinde ve Basra’da bazı savaşlar yapılmıştır. İran kaynaklarına göre Osmanlı-Zend ilişkilerinin bozulmasının ve sonunda savaşla sonuçlanmasının asıl sorumlusu Osmanlı Devleti’nin Bağdat Valisi Ömer Paşa’dır. Ömer Paşa’nın Zendler aleyhine Basra Körfezi sahillerindeki Arap kabileleri ile geliştirdiği münasebet, İranlılar tarafından kutsal kabul edilen şehirlerde uyguladığı katı siyaset, Hac yapmak üzere Bağdat’tan geçmek zorunda olan İranlılardan vergi alması ve Bağdat havalisinde vebadan ölen İranlıların mallarını müsadere etmesi Osmanlı-Zend ilişkilerinin bozulmasına sebep olmuştur. Bu çalışmada elde edilen bulgulara göre iki ülke ilişkilerinin bozulmasına neden olan ve göz ardı edilmemesi gereken bir başka husus, Kerim Han’ın Osmanlı Devleti aleyhine genişleme siyaseti izlemesidir. Kerim Han’ın Basra Körfezi ticaretinde pay sahibi olma arzusu, İranlılarca kutsal kabul edilen ve Osmanlı sınırları dâhilinde bulunan şehirlere nüfuz etme çabası ve Baban Emirliği üzerinden genişleme siyaseti izlemesi Kerim Han ile Osmanlı Devleti’ni karşı karşıya getirmiştir.

Anahtar Kelimeler: Osmanlı Devleti, Zendler, Kerim Han Zend, Farsça Kronikler.

¹ Dr., Mardin Borsa İstanbul Sosyal Bilimler Lisesi, caferacar1982@gmail.com, ORCID: [0000-0002-8171-2514](https://orcid.org/0000-0002-8171-2514).

Kareem Khan Zand and Ottoman Struggle According to Iranian Sources (1774-1779)

Abstract

This study analyses the struggle between Kareem Khan Zand (1751-1779) and the Ottoman Empire on the basis of Iranian sources, especially the chronicles from the Zand period. It was found that the Ottoman Empire's relations with the Zands have hardly been studied using Iranian sources in Turkey. It is therefore assumed that this study will make an important contribution to shedding light on Ottoman-Zands relations. In the late 18th century, several wars were fought between Kareem Khan, who founded the Zend state in 1751, and the Ottoman Empire in Baghdad and Basra. According to Iranian sources, Omar Pasha, the Ottoman governor of Baghdad, was primarily responsible for the deterioration in relations between the Ottoman and Zands relations and the resulting war. Omar Pasha's relations with the Arab tribes on the coast of the Persian Gulf, which were directed against the Zands, his strict policies in the cities considered sacred by the Iranians, his taxation of Iranians who had to make pilgrimages through Baghdad and his confiscation of the property of Iranians who died of the plague in the Baghdad region caused the deterioration of Ottoman-Zands relations. According to the results of this study, another reason for the deterioration of relations between the two countries that should not be neglected was Kareem Khan's expansionist policy towards the Ottoman Empire. Kareem Khan's desire to participate in trade in the Persian Gulf, his ambition to penetrate the cities that were sacred to the Iranians and within the Ottoman borders, and his expansionist policy through the Emirate of Baban pitted Kareem Khan and the Ottoman Empire against each other.

Keywords: Ottoman Empire, Zends, Kareem Khan Zend, Persian Chronicles.

Extended Abstract

The Battle of Chaldiran marked the inception of a protracted conflict between the Ottoman Empire and the ruling dynasties of Iran. Despite a period of peace established after the conflict with the Safavids through the Qasr-i Shirin Treaty in 1639, unresolved issues persisted between the two powers. In the early 18th century, unwilling to remain indifferent to the developments in Iran, the Ottoman Empire intervened in Western Iran in 1723, following the Afghan invasion that toppled the Safavid State. After Nadir Shah Afshar expelled the Afghans from Iranian territory in 1731, he regained all Iranian territories seized by the Ottoman Empire. Following a series of wars between the Ottoman Empire and Nadir, the Treaty of Kerden (Istanbul) was signed between the parties on September 4, 1746. Nadir, who established stability in Iran and formed a centralized government, was assassinated in 1747. After his assassination, one of his officers, Karim Khan Zand, began to emerge in Iran's political arena. Karim Khan, who dominated a large part of Iran after eliminating his rivals, faced some issues with the Ottoman Empire in the mid-1770s.

The Arab tribes such as Banu Ka'b, Bandar-u Rig, and Maskat, settled on the shores of the Persian Gulf, were disrupting Gulf trade with their plundering activities, resulting in significant financial losses for both the Ottoman Empire and Iran. In 1765, the Ottoman Empire's governor of Baghdad, Omer Pasha, sent a letter to Karim Khan, promising to cover the expenses in exchange for him to take action against the Banu Ka'b tribe in order to penalise them. However, Omer Pasha reneged on his promise fearing that Karim Khan could occupy Basra. Later on, Karim Khan mobilized an army under the command of Zaki Khan Zand to penalise the Maskat Arabs. Zaki Khan, lacking the ships essential to cross the Gulf and reach the shores of Oman, requested permission from the Ottoman-appointed governor of Basra to transport troops to Maskat via land routes. The governor of Basra not only refused to accept Zaki Khan's offer but also provided logistical support to the Maskat Arabs. Another Arab tribe that Karim Khan contended with was the Bandar-u Rig tribe. When Mir Mohanna, the leader of the tribe, fled to Basra to seek refuge from Karim Khan, he was executed by Suleiman Pasha, the governor of Basra, upon the order of the governor of Baghdad, Omer Pasha. Enraged by this situation, Karim Khan sent a letter to Suleiman Pasha containing insulting words, and threatened him. Karim Khan was eyeing the opportunity to seize the city of Basra, which held significant importance in Gulf trade. Unable to garner the support he sought from the governor of Baghdad in his struggle against the Arab tribes, Karim Khan found the occupation of Basra necessary. Meanwhile, the pressure exerted by Omer Pasha on Iranian pilgrims and the ongoing tensions between the Ottoman and Iranian territories in the Baban Emirate would make the Basra campaign inevitable for Karim Khan. Eventually, on April 3, 1775, the siege of Basra by the Zands began. Basra fell into Iranian hands, on April 16, 1776. According to sources, as the Zands could not establish a fair order in Basra, the city was once again brought under the control of the Ottoman Empire in 1779. Another reason for the deterioration of relations between the Ottoman Empire and Karim Khan Zand was the difficulties faced by Iranian pilgrims traveling to Mecca to fulfil the pilgrimage obligation (hajj). Despite the fact that there was no practice such as collecting taxes from pilgrims, Omer Pasha ordered the imposition of hefty taxes on Iranian pilgrims for allowing them to pass through Baghdad. On the other hand, many Iranians who travelled to Najaf, Karbala, Kazimayn, and Samarra, the cities revered by Shiites for pilgrimage purposes in 1772-1773 contracted the plague and died. While the estates of the deceased Iranians should have been handed over to their heirs or relatives, Omer Pasha ordered the confiscation of these properties. Karim Khan Zand made some attempts to request from Omer Pasha that he reinstate Mehmed Pasha, who sought refuge in Karim Khan Zand and desired to regain control over the Baban government, as the ruler of Baban. However, these attempts were not positively received by Omer Pasha. After gaining control over a significant part of Iran, Karim Khan pursued an expansionist policy, aiming to connect Shiite holy cities, considered sacred by Shiites, to Iran by exerting influence through the Baban Emirate and penetrating Ottoman territories in Iraq.

Between 1774 and 1779, there were some wars due to efforts by the Ottoman Empire and the Zands to establish influence over the Baban Emirate. The Ottoman Empire's focus on its struggle against Russia on its western front led to insufficient attention to the region, prompting the rulers of Baban to view Karim Khan as a strategic ally. Consequently, this led to Karim Khan's involvement in the internal affairs of the Baban Emirate, which in turn brought the Ottoman Empire into conflict with Iran.

Giriş

Osmanlı Devleti ile İran'ı yöneten hanedanlar (Safeviler, Afşarlar, Zendler, Kaçarlar) Çaldıran Savaşı'ndan Osmanlı Devleti'nin 1905-1912 yılları arasındaki Kuzeybatı İran'ı işgaline kadar Basra Körfezi'nden Ağrı Dağı'na uzanan sınır bölgeleri üzerinde birbirleri ile mücadele etmişlerdir (Ateş, 2020:19). Safeviler ile yaşanan mücadelenin ardından iki ülke arasında 1639 Kasrı Şirin Antlaşması ile uzun süreli bir barış dönemi tesis edilmiş ancak taraflar arasındaki rekabet ve mücadele bütünüyle sona ermemiştir. Safevî Devleti'nin hâkimiyetinin son yıllarında İran büyük bir siyasî buhran yaşamıştır. Bu durumu değerlendiren Afganlar, İran'ı işgal edince Osmanlı Devleti de bu kargaşaya müdahil olmuştur.

Osmanlı Devleti İran'a komşu olduğu için İran'da yaşanan gelişmelere kayıtsız kalamamıştır. Safevî Devleti'nin içine düştüğü buhranı kendisi açısından tehlikeli bulan Osmanlı Devleti harekete geçmiştir. 1723 yılında İran'a karşı Azerbaycan, Kafkasya ve Irak üzerinden üç cephe açan Osmanlı Devleti Batı İran topraklarının önemli bir bölümünü ele geçirmiştir (Aktepe, 1970: 22). Safevî hükümdarı Şah Sultan Hüseyin İran'ı istila eden Afganlar tarafından öldürülmüştür (Floor, 1988: 20). 1731 yılında Tahmasb Kuli Han (Nadir Şah Afşar), Safevilerin başkenti İsfahan'ı ele geçirerek Afganları İran topraklarından çıkardıktan sonra Batı İran'a yönelmiştir (Kelanter-i Fars, 1362: 6). Nadir, Osmanlı Devleti'nin ele geçirdiği tüm İran topraklarını geri aldı (Numan Efendi, 1999: 11). Batı İran'da Osmanlı Devleti ile Nadir arasında yapılan bir dizi savaştan sonra taraflar arasında 4 Eylül 1746 tarihinde Kerden (İstanbul) Antlaşması imzalanmıştır.

1746 yılında imzalanan Kerden Antlaşması'yla Osmanlı Devleti ve İran arasında barış sağlanmıştır. Osmanlı Devleti Avrupa cephesinde mücadele ettiği ve İran'da Afşar hanedanının çöküşünden sonra büyük bir siyasal kriz yaşandığı için bu barış süreci nispeten uzun sürmüştür. Bu yüzden Osmanlı Devleti'nin İran ile yapılan barışı koruma azminde olduğu anlaşılmaktadır.² Osmanlı Devleti ile İran arasındaki barış 1770'lerin ortasına kadar devam etmiş ancak Kerim Han Zend'in iktidarının son yıllarında Osmanlı Devleti ile İran arasında yeniden ciddi sorunlar baş göstermiştir (Keştmend, Feriborz, 1394: 3). Kerim Han Zend döneminde Osmanlı-İran ilişkilerinin bozulmasının ve nihayetinde savaşla sonuçlanmasının birkaç önemli sebebi bulunmaktadır. Şiiler tarafından kutsal kabul edilen Kâzımeyn, Nəcəf, Samarra ve Kerbela gibi şehirler Osmanlı sınırları dâhilinde bulunmakta, İranlılar istedikleri zaman bu kentlere seyahat edememektedir. Öte yandan adı geçen şehirlerin sakinlerinin çoğu Şii mezhebine mensuptur. Bu yüzden Kerim Han bu şehirleri İran topraklarına katmak istemiştir. İngilizlerin ve Hollandalıların Basra Körfezi'nde yaptıkları ticari faaliyetler yoğunlaşınca İran körfez ticaretinde söz sahibi olmak istemiştir (Musevi Dalini,

² Sultan I. Abdülhamit'in Eylül 1777 (Receb 1189) tarihinde gönderdiği name için bkz: BOA, A.DVNSNMH.d.Dosya: 9, Gömlek: 17-19.

1389: 76). Bu durum Osmanlı-İran ilişkilerinin gerginleşmesinin bir başka sebebidir. Basra³ 18. yüzyılın ikinci yarısında körfez ticaretinin en yoğun olduğu kenttir. İran'ın, güney sahillerinde Buşehr, Rig ve Bender Abbas gibi önemli limanları vardır ancak hiçbiri Basra'nın sahip olduğu ticari potansiyele sahip değildir (Hedayeti, 1334: 176). Diğer yandan Kerim Han Zend, Afşar hanedanının çöküşünden sonraki fetret devrinde büyük mücadeleler vererek İran'da merkezi bir hükümet kurmayı başarmıştır. Kerim Han'ın genişleme siyaseti izlemesi ve Osmanlı Devleti'ne bağlı Baban Emirliği'ne nüfuz etmek istemesi Osmanlı Devleti ile Kerim Han'ı karşı karşıya getirmiştir.⁴ Bütün bunların yanında dönemin Bağdat valisi Ömer Paşa'nın katı siyaseti, uzlaşmadan uzak tutumu ve Kerim Han Zend'i yukarıda sayılan hedeflere ulaşması için adeta tahrik etmesi⁵ 18. yüzyılın sonlarında Osmanlı-İran ilişkilerinin savaşla sonuçlanmasına sebep olmuştur. Bu çalışmada Kerim Han Zend döneminde Osmanlı-İran ilişkilerinin bozulmasının ve sonunda savaşla sonuçlanmasının sebepleri İran kaynakları esas alınarak aydınlatılmaya çalışılmıştır.

1. Kerim Han'ın İran'da İstikrarı Sağlama Çabası ve Osmanlı-Zend İlişkilerinin Bozulması

İran'daki Afgan işgaline son veren ve Osmanlıları Batı İran'dan çıkarmayı başaran Nadir, Basra Körfezi ticareti için büyük bir öneme sahip olan Basra şehrini de ele geçirmeyi amaçlamış ancak 1747 yılında öldürülünce bu niyetini gerçekleştirememiştir. Nadir'in öldürülmesinden sonra Kerim Han'ın İran'da merkezi bir idare tesis etmesi uzun zaman almıştır. İran'a hakim olmak için faaliyet yürüten Azad Han Afgan, Ali Merdan Han Bahtiyarî ve Muhammed Hasan Han Kaçar gibi tahtta iddia sahipleri/iktidar adayları İran'ın muhtelif bölgelerinde boy göstermiştir (Niebuhr, 1354: 199. Dünbülî, 1349: c.2, 11). Kerim Han zorlu mücadelelerden sonra rakiplerini bertaraf etmiştir (Kurtuluş, 2022: 288). İran'ın büyük bir bölümüne hâkim olduktan sonra Güney İran'da Basra Körfezi sahillerinde baş gösteren bir dizi ayaklanmayı bastırmak için harekete geçmiştir. Basra Körfezi sahillerinde, Bender Abbas'tan Basra'ya kadar uzanan topraklarda göçebe yaşayan ve kuraklıkla mücadele eden bedevî Arap aşiretleri yaşamıştır. Bu aşiretler geçimlerini çoğunlukla yağmacılıkla sağlamışlardır. Bunların gerek

³ Bağdat'ın 420 km. güneydoğusunda, Dicle ve Fırat nehirlerinin birleştiği noktanın 50 km. güneybatısında yer alan Basra kenti Kanuni Sultan Süleyman'ın 1534 yılında Bağdat'ı fethetmesiyle Osmanlı kontrolüne girmiştir. Osmanlılar Basra'yı Bağdat valileri eliyle yönetmişlerdir (Halaçoğlu, 1992: 112-114).

⁴ Zend Hanedanı'nın çöküşünden sonra İran'da Kaçar Devleti (1796-1925) kuruldu. Kaçarlar da tıpkı Zendler gibi Baban bölgesine nüfuz etmek istemişlerdir. Bu durum Osmanlı Devleti ile Kaçarlar arasında diplomatik bir krize dönüşmüştür ve iki ülke arasında 1823 yılında imzalanan Erzurum Antlaşması'nın ana konularından biri olmuştur (Azap, 2022: 226-227).

⁵ Bozulan Osmanlı-Zend ilişkilerini normal seyrine döndürmesi için Sultan I. Abdulhamid tarafından elçilik vazifesi ile İran'a gönderilen Sünbülzade Vehbi Efendi İran'dan Bağdat'a döndükten sonra İstanbul'a gönderdiği arızasında Zendlerle Osmanlı ilişkilerinin bozulmasının asıl sorumlusunun Bağdat valisi Ömer Paşa olduğunu belirtmiştir (Demir, 2023: 177).

denizde gerekse karada yaptıkları yağma ve talan seferleri Basra Körfezi ticaretini sekteye uğratmış, hem Osmanlı Devleti hem de İran açısından ciddi mali kayıplara yol açmıştır. Bahsi geçen yağmacı kabilelerden özellikle üç tanesinin yaptıkları yağmalar Basra eyaleti ticaretini felce uğratmıştır. Bu kabilelerden biri Beni Ka'b, diğeri Bender-i Rig, üçüncüsü de Umman yarımadasının körfez sahillerine yerleşmiş olan Maskat kabilesidir(Hedayeti, 1334: 164-165).

Beni Ka'b kabilesi Şattûlarab'ın sağ yakasında, İran sınırlarının tam karşısında yaşamıştır. Bu kabile Osmanlı Devleti'ne vergi ödemektedir. Osmanlı Devleti'ne bağlı Bağdat hükümetiyle ihtilaf yaşayan kabilenin reisi Şeyh Süleyman, Nadir Şah öldürüldükten ve İran büyük bir istikrarsızlığa düçar olduktan sonra kabilesinden iki bin aile ile birlikte Şattûlarab'ı geçerek karşı kıyıya, İran topraklarına yerleştirmiştir. Sonra da kervanları soymakla, Basra Körfezi tacirlerini yağmalamakla meşgul olmuştur. Beni Ka'b kabilesi İran kervanlarına ve İran gemilerine saldırmadığı için Kerim Han önce herhangi bir tepki göstermemiş ancak bu yağma ve talanlar öyle bir noktaya varmıştır ki sonunda Basra Körfezi'nde ticaret durmuştur. Basra kenti büyük ekonomik sıkıntılarla yüzleşmek zorunda kalmıştır (Nami-yi İsfahani, 1363: 127. Gaffari-yi Kaşani, 1369: 255). 1765 yılında Kerim Han Loristan'ın Silahor mevkiinde iken Osmanlı Devleti'nin Bağdat valisi Ömer Paşa⁶ selam ağası Muhammed Ağa'nın öncülüğünde bir heyeti, Kerim Han ile görüşmeleri için İran'a göndermiştir. Ömer Paşa, Kerim Han'a gönderdiği mektupta Benî Ka'b kabilesinin sebep olduğu sıkıntılara işaret etti. Eğer Kerim Han Benî Ka'b kabilesini cezalandırmak için harekete geçerse sefer masraflarını karşılayacağını taahhüt etmiştir (Nami-yi İsfahani, 1363: 127-128. Semnani, 1375: 78) ancak Kerim Han'ın Basra'yı işgal etmesinden korkan Ömer Paşa vaadinde durmamıştır. Kerim Han da, Benî Ka'b kabilesini kendi lojistik imkânları ile bertaraf etmek zorunda kalmıştır (Nami-yi İsfahani, 1363: 135, 168).⁷

Basra Körfezi sahillerinde yerleşik olan ve yaptıkları yağmalarla körfez ticaretini sekteye uğratan bir diğer Arap kabilesi Umman'da yaşayan Maskat kabilesidir. Umman yarımadasının merkezi olan Maskat, körfezdeki ticaret gemilerinin uğradığı önemli bir liman olarak büyük bir stratejik öneme sahip olmuştur. Yiyecek ve su ikmal için gemilerin mutlak surette uğramak zorunda oldukları Maskat limanında Araplar sağlam burçlar inşa etmişlerdir ve demirleyen gemilerden yüklü miktarda haraç almışlardır. Kabilenin reisi Şeyh Abdullah yıllar önce oğullarından birini rehin olarak tutulması için Şiraz'a göndermiştir. Kerim Han defalarca Şeyh Abdullah'ı, oğlunu öldürmekle tehdit etmiş ancak o yağma faaliyetlerine son vermemiştir. Bunun üzerine Kerim Han Maskat Araplarını cezalandırmak için harekete geçmiştir(Gaffari-yi Kaşani, 1369: 283). Zeki Han Zend komutasındaki bir birliği Maskat Araplarını bertaraf etmesi için bölgeye

⁶ Enveri Efendi, 2018: 556. 1763-1775 yılları arasında görev yapmıştır (Bayatlı, 2005: 198). Golşen-i Murad'ın müellifine göre Ömer Paşa Gürcü asıllıdır (Gaffari-yi Kaşani, 1369: 315).

⁷ Ömer Paşa'nın Kerim Han için tahsis edilen küçük bir kayık ile iki küçük gemi gönderdiği ve daha fazla yardım yapabilecek imkânlara sahip olmadığını beyan ettiği kaydedilmiştir (Recebi, 1289: 98).

sevk etmiştir. Zeki Han körfezi geçip Umman sahillerine ulaşmak için lazım olan gemilere sahip olmadığı için Osmanlı Devleti'ne bağlı Basra hâkiminden kara yoluyla Maskat'a asker sevk edebilmek için izin istemiştir (Golistane, 2536: 337. Gaffari-yi Kaşani, 1369: 317). Zendler, Osmanlı Devleti ile İran arasında 1746 yılında imzalanan anlaşmaya riayet edeceklerini belirtmişlerdir. Maskat hâkimini cezalandırmaktan başka bir amaçlarının olmadığını ifade etmişlerdir. Basra hâkimi, Zeki Han'ın teklifini kabul etmemekle kalmamış, Maskat Araplarına lojistik destek sağlamıştır (Nami-yi İsfahani, 1363: 182. Nevai, 1348: 127). Bu durum Zend-Osmanlı ilişkilerinin bozulmasına sebep olan başka bir husustur. Sonunda Zeki Han, Nadir Şah döneminden kalma filo ve ticaret gemileri ile Bender Abbas'a ulaşınca Şeyh Abdullah adamlarından birini yanına göndermiş ve kendisinden af dilemiştir.

Hindistan sınırından Basra'ya kadar uzanan sahil şeridindeki Basra Körfezi liman şehirlerinin kendi yerel hâkimleri vardı. Bunlardan mahir bir deniz korsanı olan Mir Muhenna, Şiraz'a kadar olan topraklarda yaptığı yağmalarla Kerim Han için büyük bir tehdit oluşturmuştur. Mir Mühenna, Kerim Han'ın Fars eyaletini hâkimiyet altına aldığı esnada Kerim Han tarafından Bender-i Rig hükümetinin başına atanmıştır (Nami-yi İsfahani, 1363: 161). Kısa bir süre sonra Mir Mühenna Kerim Han ve merkezi hükümetinden yüz çevirmiş ve bağımsız hareket etmeye azmetmiştir. Kerim Han, yağma faaliyetlerine son vermesi için ona defalarca haber göndermiş ancak o Kerim Han'a teveccüh etmemiştir. Bunun üzerine Kerim Han, onu bertaraf etmek için Emirgune Han komutasında bir orduyu İran'ın güneyine sevk etmiştir. Kerim Han'ın birliklerine karşı koyamayan Mir Mühenna adamları ile birlikte kayıklarla denize açılmış, sonra da Harek Adası sahillerine çıkıp yağma faaliyetlerine oradan devam etmeyi düşünmüştür (Nami-yi İsfahani, 1363: 163). Harek Adası Basra limanı ile Körfez arasındaki ticaret açısından stratejik bir öneme sahiptir ve korsanlık için oldukça müsait bir yerdi ancak ada 1756 yılından beri Hollandalıların kontrolündedir. Hollandalılar, Buşehr Limanı hâkiminin izni ile adaya yerleşmişlerdir. Her sene Buşehr hâkimine belli bir miktar vergi ödemişlerve adayı adeta bir askeri üsse dönüştürmüşlerdi. Defalarca Mir Mühenna'nın adamları tarafından baskına uğrayan Hollandalılar, Mir Mühenna'nın adaya yerleşmek kastında olduğunu öğrendikten sonra Şubat 1766'da Buşehr hâkimi Şeyh Sadun'dan yardım istemiştirler. Hollandalılar, Buşehr hâkiminin gönderdiği destek kuvvet eşliğinde o sırada Harkuh Adası'nda konuşlu bulunan Mir Mühenna'ya karşı saldırıya geçmişlerdir. Hollandalıların planından haberdar olan Mir Mühenna derhal harekete geçmişve ani bir baskınla Hollanda gemilerinin çoğunu batırmıştır. Birçok Hollandalı ve İranlı asker bu baskın sırasında boğularak hayatını kaybetmiştir. Büyük bir şok yaşayan Hollandalılar henüz toparlanmaya fırsat bulamadan Mir Mühenna ve adamları Harek Adası'na çıkıp adadaki kaleyi muhasara altına almışlardır. Kaleyi kısa süre içinde ele geçirmeyi başaran Mir Mühenna Hollandalıların bir kısmını öldürmüş, kalanları ise yanlarına bir miktar su ve biraz hurma verip bir gemiye bindirerek denize sürmüştür. Araplar adayı bütünüyle ele geçirmişlerdir. Böylece Basra Körfezi

ticaretinin belki de en önemli üssü Arap korsanların eline geçmiştir (Nami-yi İsfahani, 1363: 163-164. Hedayeti, 1334: 171).

Kerim Han hadiseden haberdar olduktan sonra Zeki Han Zend'i adayı ele geçirmesi için görevlendirmiştir. Fars Körfezi hâkimlerine emirler göndererek onlardan Zeki Han'ı asker ve lojistik kaynaklar açısından desteklemelerini istemiştir. Zeki Han'ın gemi ve asker tedariki ile sefer hazırlığı bir buçuk yıldan uzun sürmüştür. Bu arada Fars Körfezi'nde yeniden etkin olmak isteyen İngilizler bazı ticarî imtiyazlar karşılığında Harek Adası'nın ele geçirilmesi için gemilerini seferber edebileceklerini belirtmişlerdir. Hatta Kerim Han ticarî imtiyazlarını tekrar kendilerine verirse adayı bizzat ele geçirebileceklerini vaad etmiştir. Ancak Kerim Han İngilizlerin teklifini kabul etmemiş ve kendi kuvvetleri ile adayı ele geçirmeyi denemiştir. Zeki Han'ın adayı ele geçirmek kastıyla harekete geçtiğini haber alan Harek Adası Arapları korkuya kapılmışlardır. Reisleri Mir Mühenna ile anlaşamayan bazı ada sakinleri onu bertaraf etmek için harekete geçmişlerdir. Mir Mühenna kale çarşısında dolaşmakta iken muhalifleri tarafından etrafı sarılmıştır. Savaşarak geri çekilen Mir Mühenna sonunda sahile ulaşmayı başarmış ve kırık bir tekneye binerek denize açılmıştır (Nami-yi İsfahani, 1363: 166). Mir Mühenna kaçtıktan sonra muhalifleri Hüseyin Sultani adındaki liderlerinin öncülüğünde adaya hâkim olmuşlar ve derhal Zeki Han'a haber yollayıp merkezi hükümete bağlı olduklarını beyan etmişlerdir. Zeki Han, Hüseyin Sultani'yi ada hükümetine atamıştır. Mir Mühenna'nın geri dönme ihtimalini düşündüğünden adadaki kaleyi takviye etmek için tüfekçilerinden kalabalık bir grubu adaya konuşlandırmıştır. Harek Adası üç yıl boyunca Mir Mühenna'nın kontrolünde kaldıktan sonra 1769 yılı sonlarında merkezi hükümetin kontrolüne girmiştir. Böylece körfez ticareti yeniden canlanmıştır.

Mir Mühenna denize açıldıktan günler sonra aç ve susuz bir şekilde Basra şehri sahillerine varmayı başarmıştır. Basra'da defalarca yağma faaliyetlerinde bulunduğu için kötü bir şöhreti olmuştur. Kılık değiştirip yiyecek ve su temini için şehre girmiş ancak şehirde olduğu öğrenildikten sonra şehir halkı tarafından her yerde aranmış ve sonunda bulunmuştur. Osmanlı Devleti'nin Bağdat valisi Ömer Paşa'nın emriyle adamlarıyla birlikte Basra mütesellimi Süleyman Paşa tarafından idam edilmiştir (Nami-yi İsfahani, 1363: 168. Gaffari-yi Kaşani, 1369: 278. Asef, 2537: 398).⁸ *Rüstemü't-Tevarih*'in müellifine göre Kerim Han, Mir Mühenna'nın Basra mütesellimi tarafından idam edilmesine çok öfkelenmiştir. Basra mütesellimi, Süleyman Paşa'ya hakaretamiz sözler içeren bir mektup göndermiştir. Kerim Han mektubunda Süleyman Paşa'ya "namussuz, edepsiz" şeklinde hitap etmiş ve "*bizden kaçan asi kulumuzu sen nasıl olur da idam edersin, bunun hesabını vereceksin*" diyerek kendisini alenen tehdit etmiştir (Asef, 2537: 399-400). Bu durum Osmanlı-Zend ilişkilerinin bozulmasının bir diğer sebebini oluşturacaktır. Kerim Han Basra Körfezi'ni tehdit eden Arap kabilelerini bertaraf

⁸ Malcom'a göre Basra hakimi, Mir Mühenna'yı katlettirdikten sonra cesedini alemlere ibret ve köpeklerle yem olması için sahraya atmıştır (c.2, 529).

ettikten sonra körfez ticareti açısından büyük bir öneme sahip olan Basra kentini ele geçirmek için fırsat kollamış ve aradığı fırsatı Bağdat valisi Ömer Paşa kendisine sunmuştur. Arap kabileleri ile olan mücadelesinde Bağdat valisinden istediği desteği bulamayan Kerim Han için Basra işgalini meşrulaştıran başka hamleler yine Ömer Paşa'dan gelecekti r(Çehardehi, 1348: 189).

Ömer Paşa'nın İranlı hacılara uyguladığı baskı ve Baban Emirliği topraklarındaki Osmanlı-İran gerilimi Kerim Han için Basra harekâtını kaçınılmaz kılacaktır.

2. Kutsal Şehirler Sorunu

Osmanlı Devleti ile Kerim Han Zend arasındaki ilişkilerin bozulmasının bir sebebi de Şiiler için kutsal olan ve Osmanlı sınırları dâhilinde, Bağdat havalisinde bulunan kentlerde yaşanan gerginliktir. Hac farızasını yerine getirmek için Mekke'ye giden İranlı hacılar normalde Bağdat hâkimlerine vergi ödemedikleri hâlde Ömer Paşa'nın emriyle Bağdat'tan geçmek için yüklü miktarda vergi ödemek zorunda bırakılmışlardır. İranlı hacılar, durumu Kerim Han'a bildirmişler ve kendisinden bu sorunu halletmesini istemişlerdir.⁹ Diğer yandan Bağdat şehrinde 1772-1773 yıllarında veba salgını baş göstermiştir. Şiiler tarafından kutsal kabul edilen Necef, Kerbela, Kâzımeyn, Samarra gibi şehirlere ziyaret için giden İranlılardan birçoğu vebaya yakalanıp ölmüşlerdir (Tehrani, 1386: 224). Ölen İranlıların terekelerinin varislerine veya yakınlarına verilmesi gerekiyorken yine Ömer Paşa'nın emriyle bu mallara el konulmuştur(Hatt-ı Hümayun, 6/202. Musevi Dalini, 1389: 76). Ölen yakınlarının malları müsadere edilince İranlılar durumu Kerim Han'a arz etmişlerdir. Kerim Han, 1774 yılı başlarında Haydar Kulî Han Zengene'yi Bağdat'a göndermiştir. Ömer Paşa'ya oldukça sert bir mektup yazmış ve İranlıların müsadere edilmiş mallarının iadesini istemiştir (Nami-yi İsfahani, 1363: 181-182. Gaffari-yi Kaşani, 1369: 312). Ömer Paşa, Kerim Han'ın elçisine ve uyarılarına aldırmaz etmemiştir. Kerim Han için Osmanlı Devleti'nin kontrolü altında bulunan ve İranlı Şiilerce kutsal kabul edilen mekânların ziyaret edilmesi büyük önem arz etmektedir. Safevîler ve Afşarlar dönemlerinde İran merkezi devletin kontrolünde bulunan ve Şiilerin kutsal imamlarından İmam Rıza'nın türbesinin bulunduğu Meşhed şehri Zend Devleti'nin sınırlarının dışında kalmıştır. Dolayısıyla İranlılar Bağdat havalisinde yoğunlaşmışlarancak bu durum Bağdat valisi Ömer Paşa'nın İranlılara karşı sert politikalar izlemesi sonucunu doğurmuştur (Perry, 1365: 250).

3. Kerim Han'ın Genişleme Siyaseti ve Baban Emirliği'ne Müdahalesi

Babanlar, Osmanlı-İran sınırının etkili yerel hanedanlarından biri olmuştur. Şerefname'ye göre hanedanın kurucusu Pir Budak bin Mir Abdal Babanî ve

⁹ Osmanlı arşiv kayıtlarından anlaşıldığı kadarıyla Kerim Han Zend, İranlı hacıların yaşadığı sıkıntıların halli konusunda Osmanlı Devleti nezdinde girişimlerde bulunmuştur. Osmanlı Devleti İranlı hacıların ve tüccarların iyi muamele görecekları hususunda Kerim Han'a güvence vermiştir (TS. MA. e, 885/10).

kardeşinin oğlu Budak bin Rüstem'den sonra hükümetleri hizmetkârlarına kalmıştır. O hanedandan hükümet ve riyaset liyakatine sahip hiç kimse kalmamıştır. Pir Budak, o taifenin büyüğü olduğu için *Bebe* veya *Baba* olarak adlandırılmış ve hâkim olduğu mülkler Baban olarak isimlendirilmiştir (Şerefhan, 2013: 320). Pir Budak bir süre hüküm sürdükten sonra adamlarından Pir Nazar bin Bayram, emirliğin yönetimini zorla ele geçirmiştir. Böylece I. Baban hanedanının hâkimiyeti son bulmuş ve II. Baban hanedanının iktidarı başlamıştır. Pir Nazar'ın vefatından sonra II. Baban hanedanının toprakları Pir Nazar'ın terbiye ve tedrisinden geçmiş olan Emir İbrahim ile Mir Süleyman arasında taksim edilmiştir (Zeki Beg, 2011: 738). Sonunda Mir Süleyman, İbrahim'i katletmiş, sahip olduğu toprakları da kendi topraklarına katmış ve on bir yıl hükümdarlık yaptıktan sonra vefat etmiştir (Şerefhan, 2013: 320-321). İbrahim'in oğlu Hacı Şeyh Baban, Şah Tahmasb Safevî'den beklediği himayeyi göremeyince Baban vilayetini istila etmiş ve Safevî iktidarı için büyük bir tehdit hâline gelmiştir. Bundan dolayı Şah Tahmasb 1541 yılında üzerine kuvvet göndermek zorunda kalmıştır. Ancak İbrahim üç defa Safevî kuvvetlerini mağlup etmeyi başarmıştır (Rumlu, 1357: 382). Hacı Şeyh, Bağdat'ı fethetmiş olan Kanuni Sultan Süleyman ile görüşmek kastıyla yanına gitmek istemiş ancak bir grup Kürt tarafından öldürülmüştür. Budak adındaki oğlu Kanunî Sultan Süleyman tarafından Baban vilayetinin hâkimi olarak atanmıştır. *Şerefname*'nin rivayetinden anlaşıldığı kadarıyla 16. yüzyılın ortalarında II. Baban hanedanı da ortadan kalkmıştır ve 17. yüzyıldan sonra kaynaklarda adları sıkça geçen yeni bir Baban hanedanı kurulmuştur. III. Baban hanedanı olarak adlandırılabilir bu hanedanın kurucusu Fakih Ahmed'dir.¹⁰

III. Baban hanedanının siyasî tarihinde adı zikredilen ilk şahıs, Fakih Ahmed Darşımaneyî'dir (öl.1665) . Fakih Ahmed, son Baban hanedanı hâkimlerinin atasıdır ve Peşder aşireti reislerinin soyundan gelmiştir (Cevdet Paşa, 2018: c.1, 368). Bu aşiret, Süleymaniye'ye bağlı Şehrbazar nahiyesinde ikâmet etmiştir (Ruhani, 1390: c.3, 451). Fakih Ahmed 17. asırda Osmanlı ordusuna katılmış ve Osmanlı Devleti'nin Avrupa cephesi savaşlarında bulunmuştur. Yaptığı hizmetlere karşılık olarak Bab-ı Âli tarafından Peşder nahiyesi hâkimi olarak atanmıştır (Ruhani, 1390: c.3, 451). Fakih Ahmed'in vefatından sonra oğlu Süleyman Baban, Osmanlı ordusu saflarında doğu ve batı cephelerinde yapılan müteaddit savaşlara katılmıştır. Bu hizmetlerine karşılık olarak 17. asrın sonlarında imaret fermanını almıştır (Babani, 1392: 117-118). Böylece, 17. asrın sonlarında Baban Hükümeti adıyla yeni bir hükümet ortaya çıkmıştır. Osmanlı Devleti ile aynı mezhepten olan Baban hâkimleri, imparatorlukla kurdukları yakın ilişki neticesinde *mir* ve *paşa* unvanı almışlardır. İçişlerinde bağımsız olan Baban hâkimleri Osmanlı Devleti'nin vezir rütbesine sahip Bağdat valilerine bağlılardır. Osmanlı Devleti'nin düşmanlarına karşı onlara yardımcı olmak, Bağdat'ta bulunan Osmanlı kuvvetlerine malzeme tedarik etmek, Osmanlılara ait bineklerin yem masraflarını karşılamak ve Osmanlı sınırlarını korumakla mükellef olmuşlardır (Nikitin, 2010:

¹⁰ Fakih Ahmed ile başlatılan Baban hanedanının soyağacı için bkz: Edmonds, 2003: 82.

307-308). III. hanedana mensup Babanlar, 1639 Kasr-ı Şirin Antlaşması'ndan sonra Osmanlı Devleti tarafından Erdelan Emirliği'ne¹¹ karşı bir denge unsuru olmak üzere İran sınırına konuşlandırılmışlardır.

II. Süleyman Paşa, Baban hâkimiyeti döneminde (1748-1765) seleflerinin aksine Bağdat valisi Süleyman Paşa Ebu Leyla¹² ile iyi ilişkiler geliştirmiş, dostluğa dayalı bir münasebet tesis etmiştir. Bu dostluğun sonucunda ve Süleyman Paşa'nın yaptığı hizmetlere karşılık olarak Ebu Leyla onu vergiden muaf tutmuştur. Süleyman Paşa'nın hâmisî, Bağdat valisi Ebu Leyla ölünce yerine Ebu Leyla'nın kâhyası Ali Paşa tayin edilmiştir (Bayatlı, 2005: 198). Ali Paşa, Baban pašasından ödemekle yükümlü olduğu birikmiş vergileri ödemesini istemiştir. II. Süleyman Paşa, kendisinden istenen vergiyi ödememiş, bu yüzden taraflar arasında savaş çıkmıştır. Süleyman Paşa Bağdat valisine yenilmiş ve Kerim Han Zend'e sığınmıştır (Nami-yi İsfahani, 1363: 178). Bağdat valisi Ali Paşa tarafından II. Süleyman Paşa'nın kardeşi Ahmed Paşa Baban/Şehrezor hâkimi olarak atanmıştır. Kerim Han Zend, bu durumu fırsata çevirmek ve bu vesile ile Baban topraklarına nüfuz etmek istediği için Süleyman Paşa'nın kendisine sığınmasından hoşnut olmuştur. Kerim Han'ın Erdelan valisi Hüsrev Han ile de arası iyi değildir çünkü Erdelan valisi Hüsrev Han, Kerim Han'ın düşmanı Muhammed Hasan Han Kaçar tarafından tayin edilmiştir. Bu yüzden Kerim Han, II. Süleyman Paşa Baban'ın Erdelan hâkimliği talebini olumlu karşılamış ve Hüsrev Han'ı azledip yerine II. Süleyman Paşa Baban'ı Erdelan valisi olarak atamıştır (Senendeci, 1375: 152. Vakayinigar, 1384: 111. Ruhani, 1390: c.3, 455).

II. Süleyman Paşa Erdelan hâkimi olarak atandıktan sonra ilk iş olarak Baban hükümetini kardeşi Ahmed Paşa'dan almaya çalışmış ancak Bağdat hükümetinin desteklediği Ahmed Paşa kuvvetleri ile yaptığı savaşta yenilgiye uğramıştır (Kordestani, 1379: 357). Kısa bir süre sonra Bağdat valisi Ali Paşa çıkan bir isyan sonucunda öldürülünce yerine Ömer Paşa tayin edilmiştir. II. Süleyman Paşa, Ömer Paşa'dan aldığı destekle Baban topraklarına yeniden hâkim olmayı başarmıştır. Kısa süre içinde hâkimiyet alanını Zohap, Ranya ve Kefri'ye kadar genişletmiştir. Böylece hem Erdelan topraklarının hem de Baban hükümetinin hâkimi olmuştur (Ruhani, 1390: c.3, 455). Gücünün zirvesinde olan ancak tebaasına ağır vergiler yüklemek suretiyle despotça bir idare uygulayan Süleyman Paşa, Erdelan ve Baban mülklerine bir veya iki yıl hükmettikten sonra 1765 yılında İbrahim Fakih adında bir Senendeci tarafından yatağında öldürülmüştür (Senendeci, 1375: 153). Süleyman Paşa öldürüldükten sonra Kerim Han, Süleyman Paşa'nın bir süredir Şiraz'da rehin tuttuğu oğlu Ali Han'ı Erdelan valisi olarak atamıştır (Vakayinigar, 1384: 111. Erdelani, 2536:63. Perry, 1365: 270).

¹¹ Erdelan Emirliği hakkında detaylı bilgi için bkz.: Açar, 2023.

¹² Bağdat valisi Ahmed Paşa'nın (1736-1748) babasının kölesi (mamluk) olan Süleyman Paşa, hızlı seferler yaptığı ve geceleri gezdiği için *Ebu Leyla* lakabını almıştır. O ve ondan sonra gelen, 1831 yılına kadar görev yapan Bağdat valilerinin hakim oldukları dönem için *Kölemenler Dönemi* adlandırması yapılmıştır (Bayatlı, 2005: 197-198. Yenidünya, 2009: 2).

II. Süleyman Paşa'nın öldürülmesinden sonra Bağdat valisi Ömer Paşa'nın talebiyle Süleyman Paşa'nın kardeşi Mehmed Paşa 1765 yılında Baban hâkimi olarak tayin edilmiş ancak kardeşleri Mahmud ve Ahmed paşalarla aralarında bitmek bilmeyen bir iktidar mücadelesi başlamıştır. Osmanlı tarihçisi Ahmed Cevdet Paşa'nın tabiri ile Baban sancağı *Süleyman Paşa Baban'dan sonra kardeşleri Mehmed, Ahmed ve Mahmud Paşalar arasında deveran etmiştir* (Cevdet Paşa, 2018: c.3, 368). Mehmed Paşa konumunu güçlendirmek için Avrupa cephesinde meşgul olan Osmanlı Devleti'nden yüz çevirmiş ve muktedir İran hâkimi Kerim Han Zend'le ittifak kurmuştur. Ömer Paşa da buna karşılık olarak Çevelan Kalesi dolaylarını Mehmed Paşa'nın kardeşi Mahmud Paşa'ya vermiştir. Mehmed Paşa'yı da azletmiştir. Mehmed Paşa durumu Kerim Han'a bildirince Kerim Han Bağdat valisi Ömer Paşa'dan Mehmed Paşa'nın azlini durdurmasını istemiştir. Ömer Paşa, Zend hanının sözlerine kulak asmamıştır. Kalabalık bir orduyu Mehmed Paşa'yı tutuklamaları ve Mahmud Paşa'yı Baban topraklarına hâkim kılmaları için Çevelan Kalesi'ne göndermiştir. Bunun üzerine Kerim Han da Ali Murad Han Zend'in komutasındaki İran ordusunu Osmanlı kuvvetlerine karşı koyması için Ağustos 1774'te harekete geçirmiştir (Nami-yi İsfahani, 1363: 178. Gaffari-yi Kaşani, 1369: 318. Perry, 1365:271). Kerim Han, eş zamanlı olarak İran ordularının Basra kuşatması için teyakkuza geçmelerini emretmiş ve kardeşi Sadık Han Zend komutasındaki bir orduyu Basra'ya sevk etmiştir (Çehardehi, 1348: 184. Keştmend, Feriborz, 1394: 15).

Ali Murad Han Zend, Osmanlı birlikleriyle savaşmak üzere Gerus, Sein Kale ve Enguran orduları ile harekete geçmiştir. Savaş başladığında sarhoş olan Ali Murad Han Zend esir alınmış ve Bağdat'a, Ömer Paşa'nın yanına gönderilmiştir. Ömer Paşa, kan revan içinde elleri ayakları bağlı olarak huzuruna getirilen Ali Murad Han'ın kimliğini teşhis ettikten sonra onu güvendiği adamlarının refakatinde Kerim Han'a göndermiştir. Kerim Han, bu sefer Ali Murad Han'ın dağılan ordusunu toparlaması ve yeni bir harekât başlatması için Nezer Ali Han Zend'i görevlendirmiştir (Gaffari-yi Kaşani, 1369: 319. Hedayet, 1380: c.9, 7204).

Osmanlı Devleti ile Zendler arasında Baban hükümeti üzerindeki anlaşmazlıktan kaynaklı bir başka mücadele 1778-1779 yılında yaşanmıştır. Daha önce Kerim Han'a tâbi olan Babanlı Mehmed Paşa Osmanlı Devleti'ne bağlılığını bildirmiştir. Dönemin Bağdat valisi Hasan Paşa (1778-1780) (Bayatlı, 2005: 198) da buna karşılık olarak Çevelan Kalesi dolaylarını Mehmed Paşa'ya vermiş ve Mehmed Paşa'nın o sırada Çevelan'a hâkim olan kardeşi Ahmed Paşa'yı azletmiştir. Ahmed Paşa azledilince İran'a tâbi Erdelan valisi II. Hüsrev Han'a sığınıp yardım ve destek talebinde bulunmuştur. Bunun üzerine II. Hüsrev Han Ahmed Paşa'ya yardım etmek kastıyla beş bin kişilik bir kuvvetle Çevelan Kalesi'ne doğru harekete geçmiştir. Mehmed Paşa da Osmanlı Devleti'nden yardım istemiştir. Osmanlı Devleti'nin çağrısıyla Bağdat valisi, Hüsrev Han'a karşılık vermek üzere ordu sevk etmiştir (Gaffari-yi Kaşani, 1369: 365). Mehmed Paşa, Osmanlı ordusunun refakatinde Erdelan üzerine yürümüştür. *Golşen-i Murad*'ın müellifine göre Osmanlı-Baban kuvvetleri, Hüsrev Han'ın

kuvvetlerinden on kat kalabalıktır (Gaffari-yi Kaşani, 1369: 366). Merivan yakınlarında iki ordu arasında yapılan savaşı Osmanlı birlikleri kazanmıştır. Erdelan ileri gelenlerinden Mirza Abdullah Vezir'in oğulları Mirza Ali ve Mirza Mehdi, Yusuf Bey Vekil'in oğlu Nasrullah Bey, Muhammed Rıza Bey Erdelan ve Abdullah Bey Münşi'nin de olduğu birçok kişi bu savaşta öldürülmüştür (Erdelani, 2020: 142).

Osmanlı ordusu karşısında bozguna uğrayan II. Hüsrev Han, Erdelan'a çekilmek zorunda kalmış ve durumu Kerim Han'a bildirmiştir. Kerim Han, Kermanşah ve Hemedan birlikleri ile desteklenen aralarında Kelb Ali Han ve Zülfikâr Han Afşar'ın da bulunduğu bir orduyu Osmanlı kuvvetlerine karşı koyması için harekete geçirmiştir. Zend ordusuna Ali Murad Han Zend komuta etmektedir (Nami-yi İsfahani, 1363: 178. Gaffari-yi Kaşani, 1369: 366. Kadı, 2019: 130. Erdelani, 2020: 144). İran ordusunun Erdelan'a doğru hareket hâlinde olduğu Bağdat'a bildirilince Osmanlı kuvvetleri İran'ın bu hamlesini durdurmak için hazırlıklara başlamıştır (Nami-yi İsfahani, 1363: 178-179; Gaffari-yi Kaşani, 1369: 366). Mardin hâkimi Hasan Paşa'nın komutasında harekete geçen elli bin kişilik Osmanlı ordusu, sayıları otuz bini bulan İran-Erdelan kuvvetleri ile Şehrezor'a bağlı Kızılca mevkiinde karşı karşıya gelmiştir. Yapılan savaşı İran ordusu kazanmıştır. İranlılar Osmanlı kuvvetlerini Bağdat'a kadar takip etmişlerdir (Nami-yi İsfahani, 1363: 179; Gaffari-yi Kaşani, 1369: 368). Sonunda Ahmed Paşa, İran ordularının desteği ile Baban hâkimi olarak atanmıştır. *Mücmelü't-Tevarih*'in müellifinin kaydettiğine göre Zend kuvvetleri Musul ve Kerkük havalisini yağmalamışlardır. Yüklü miktarda ganimet almışlar ve Bağdat Kalesi'ne konuşlanmak zorunda kalan Ömer Paşa'yı muhasara altına almışlardır. Bağdat muhasarasından kurtulmak ve İran birliklerini çekilmek zorunda bırakmak isteyen Osmanlı hükümeti Tebriz'e ve Van'a asker sevk etmiştir (Golistane, 2536: 338).

4. Zendlerin Basra'yı Kuşatması

Baban toprakları üzerinden Bağdat'a doğru genişleme siyaseti, Bağdat havalisinde olup Şiiler için kutsal olan şehirlerin İran açısından taşıdığı önem, Basra Körfezi'nin sahip olduğu ticarî potansiyel ve dönemin Bağdat valisi Ömer Paşa'nın sert tutumu Kerim Han'ın Basra kentini kuşatmasının aslı sebeplerini oluşturmuştur. Osmanlı Devleti'nin Batı Cephesi'nde 1767-1774 yılları arasında Rusya ile giriştiği savaş ve Küçük Kaynarca Antlaşması'yla maruz kaldığı ağır sonuçlar da Zend hanını Basra'yı işgal etme konusunda cesaretlendirmiştir. Öte yandan Kerim Han'ın Osmanlı Devleti ile giriştiği mücadele, iktidarı boyunca yabancı bir güçle yaptığı tek mücadeledir. 18. yüzyılın sonlarında İran'da bulunan İngiliz diplomat ve tarihçi Sir John Malcom'a göre uzun ve yorucu bir süreçten sonra İran'a hâkim olmayı başaran ve tek parça bir ordu vücuda getiren Kerim Han'ın Osmanlı Devleti'ne karşı konumlanmasının bir sebebi de ordusunu zinde tutma çabasıdır (Malcom, 1369: c.2, 532). Bütün bunlara rağmen Kerim Han, Basra kuşatmasını başlatmadan önce İstanbul'a bir elçi göndermiştir. Osmanlı sultanı III. Mustafa'nın vefatından dolayı taziyelerini bildirmiş, tahta çıkan Sultan

I. Abdulhamid'in cülusunu tebrik etmiş ve Bağdat valisi Ömer Paşa'nın sebep olduğu sorunların hallini istemiştir. Osmanlı hükümetinden ikna edici bir cevap alamadığı anlaşılan Kerim Han Basra kuşatması için harekete geçmiştir (BOA, A.DVNS.NMH.d, 90).

Bağdat valisi Ömer Paşa, Baban meselesi ile meşgulken Kerim Han Basra'yı kuşatmak üzere kardeşi Sadık Han Zend'in komutasında sayısı otuz ila elli bin arasında değişen bir orduyu harekete geçirmiştir. 10 Ocak 1775 tarihinde Şiraz'dan ayrılan Sadık Han Huzistan ve Ervendrud'u geçtikten sonra 15 Mart 1775'te Şattülarab sahilinde ordugâh kurmuştur (Gaffari-yi Kaşani, 1369: 323; Nevai, 1348: 134). Dicle, Fırat ve Karun'un birleştiği Şattülarab, Osmanlı-İran sınırını oluşturmaktadır. İran ordusunun Basra'yı kuşatabilmek için karşı kıyıya geçmesi gerekmekte ancak iki yakayı birbirine bağlayan bir köprü bulunmamaktadır. Sadık Han, İranlıların elinde bulunan civardaki kayıkların ordunun hizmetine koşulmasını, kayıkların birbirlerine bağlanarak büyük bir köprü yapılmasını emretmiştir. Birçok kayık toplanmış ve İranlı demirci ustalarının döktüğü zincirlerle birbirlerine bağlanmıştır (Nami-yi İsfahani, 1363: 185; Gaffari-yi Kaşani, 1369: 324). Sadık Han yaz sıcakları bastırmadan karşı yakaya geçmeyi planlanmıştır ancak askerlerin sevk edilmesi bir ayı bulacaktır. Bir İngiliz gemisi ile civarda konuşlu bulunan Beni Müntafık gibi Arap kabileleri köprü inşasını engellemek istemişlerdir. İran topçuları gemileri püskürtmeyi başarmışlardır. Sadık Han'ın emriyle yüzme mahareti olan dalgıç-askerlerden oluşan iki bin kişilik bir ekip gece de çalışarak köprüyü inşa etmeyi başarmıştır (Nami-yi İsfahani, 1363: 185).

Sonunda 3 Nisan 1775'te Sadık Han'ın Basra muhasarası başlamıştır (Nami-yi İsfahani, 1363: 187; Hedayet, 1380: c.9, 7205). Basra mütesellimi Süleyman Paşa şehrin kapılarını kapattı ve mahir Arap okçularını şehrin burçlarına konuşlandırmıştır. Kalınlığı yer yer sekiz metreyi bulan şehir duvarları, dayanılmaz yaz sıcakları ve tozla karışık bunaltıcı hava Sadık Han'ı ümitsizliğe sevk etmiştir (Nami-yi İsfahani, 1363: 189; Hedayeti, 1334: 181). Kerim Han, muhasaraya destek olması için Muhammed Han Zend'in¹³ oğlu Ali Muhammed Han'ı Basra'ya göndermiştir (Golistane, 2536: 339). Perry'nin Avrupa kaynaklarına dayanarak kaydettiğine göre o sırada şehirde kırk-elli bin ile seksen-doksan bin arasında değişen bir nüfus yaşaşmaktadır, üç yüz yeniçeri, Müntafık Arap kabilesinden üç yüz savaşçı, Basra hâkimi Süleyman Paşa'nın esirlerden ve Arap kabilelerinden topladığı adamlar ile Bağdat'tan gönderilen iki yüz kişilik destek kuvvet savunma için hazır bulunmaktadır (Perry, 1365: 255-256). Sadık Han, kuşatmayı geniş bir zamana yaymak ve şehir sakinlerini teslim olmaya zorlamak istemiştir ancak civardaki Arap kabilelerinin yaptıkları saldırılar ve gece baskınları Zend

¹³ Kaçar hanedanının tarihçisi Sarevi'ye göre Muhammed Han, Zend taifesi içinde Kerim Han'dan sonraki en cüsseli, en güçlü ve en cesur kişiydi. Kafasına aldığı kılıç darbesinden dolayı kafasından avuç içi kadar kemik kesildiği için "Muhammed Han-ı Bi-kelle" olarak meşhur olmuştur (Taki-yi Sarevi, 1371: 37).

savaşçıları büyük bir tehlike ile karşı karşıya bırakmıştır. Bu yüzden Sadık Han yoğun top atışları ile şehir duvarlarının vurulmasını emretmiştir.

Zendlerin yoğun top atışları şehir surlarının zayıf noktalarını tahrip etmekte ancak kuşatma altındaki şehir sakinleri tarafından surlar hemen tamir edilmekte, şehir duvarlarının iç kısımlarına kazılmış olan derin hendekler Zendlerin şehre nüfuz etmelerine mâni olmaktadır. Yoğun bombardımana dayanamamış gibi görünen şehir sakinlerinden birisi Sadık Han'ın yanına gelerek Zend ordusunun şehre girebileceği zayıf bir nokta göstermek istediğini söylemiştir. Sadık Han, güvendiği birkaç adamını söylenen yere bakmaları için göndermiştir. Sadık Han'ın adamları, söylenen yere gittiklerinde kalabalık bir asker grubunun onları beklediğini ve Zend savaşçılarının tuzağa düşürülmek istendiğini anlamışlardır (Nami-yi İsfahani, 1363: 191. Gaffari-yi Kaşani, 1369: 331). Sadık Han'ın emri ile şehrin etrafına otuz altı farklı noktaya siperler kazılmış ve her bir siperin başına yetkin bir komutan tayin edilmiştir (Nami-yi İsfahani, 1363: 190). Yine de Zend ordusu büyük bir riskle karşı karşıya kalmıştır. Şattülarab'a akan Fırat Nehri üzerine bendler kurulmuştur. Bölgede yerleşik olan Mutafikin kabilesi Arapları her ne kadar savaşa resmen dâhil olmamışlarsa da saldırıp bendleri yıkarlarsa Zend ordusunun sulara gömülmesi işten bile olmayacaktır. Bu tehlikeyi fark eden Sadık Han, kabile reisi Hacı Nasır'a hilat giydirmiş ve Fırat üzerinde kurulu bendleri koruması için onunla anlaşmıştır. Hacı Nasır sözüne sadık kalmış ve Zend kuşatması devam ettiği sürece bendleri muhafaza etmiştir (Nami-yi İsfahani, 1363: 193. Gaffari-yi Kaşani, 1369: 332).

Daha önce Kerim Han'ın Umman sahillerinde yerleşik olan Maskat Arapları ile mücadele ettiğine ve onları itaat altına aldığına işaret edilmiştir. Kerim Han Basra Körfezi'nin İran sahillerinde bulunan hâkimlere fermanlar göndermiştir. Maskat'a ambargo uygulanmasını ve bölgeye hububat sevkiyatı yapılmasının önlenmesini istemiştir. İhtiyaçlarının büyük bir kısmını Basra şehrinden temin eden İranlı müelliflerin Havaric/Hariciler olarak kaydettiği Maskat Arapları, şehir kuşatma altına alındıktan sonra büyük sıkıntılara maruz kalmışlardır. Bu sıkıntılardan kurtulmak için Basra sakinlerine yardım etmek üzere harekete geçmişlerdir (Hedayeti, 1334: 186. Recebi, 1289: 103-104. Nami-yi İsfahani, 1363: 200). Maskat imamının Basra sakinlerine yardım etmek için harekete geçtiği haberi Basra mütesellimi Süleyman Paşa tarafından Bağdat valisi Ömer Paşa'ya bildirilmiştir. Ömer Paşa da Bağdat'tan Basra üzerine kuvvet sevk etmiştir. Zend dönemi vakanüvislerinin kaydettiğine göre Bağdat havalisinden ve ahalisinden tedarik edilmiş sınırlı sayıdaki Osmanlı destek kuvvetinin Basra'ya sevk edildiği haberi, Sadık Han Zend'e ulaştığında Zend serdarı müttefik olduğu, Bağdat ve Basra arasındaki topraklarda söz sahibi olan Şii Huzai kabilesi reisi Şeyh Hamud'u Osmanlı birliklerini durdurması için görevlendirmiştir. Hille yakınlarında Osmanlı kuvvetlerini karşılayan Şeyh Hamud ve adamları onları yenmişler ve geri çekilmek zorunda bırakmışlardır (Nami-yi İsfahani, 1363: 201-202. Gaffari-yi Kaşani, 1369: 341).

Zend ordusunun yoğun bombardımanı devam ederken şehirde kıtlık baş göstermiştir. Basra'da bulunan Karmelit cemaati misyonerlerinin mektuplarından anlaşıldığı kadarıyla şehir halkı “dâhili düşman”la yani açlıkla mücadele etmek zorunda kaldı. Şehirde bulunan kedi, köpek, eşek, at ve hurma onları doyurmak için yeterli değildir (Chick, 1381: 128). Şehir sakinleri yaz sıcaklarının bastıracağını, her sene yüzlerce insanın canına mal olan veba salgınının Zend ordusunu takatten düşüreceğini, denizden esen, “kavs” olarak adlandırılan kavurucu rüzgârların esmesiyle beraber Zendlerin kuşatmayı kaldırmak zorunda kalacaklarını düşünmüşlerdir. *Gitigüşa*'nın müellifinin Basra kuşatmasına bizzat katılmış olan vezir Mirza Rıza Ferahani'den aktardığına göre daha önce hiç yaşanmamış bir şey yaşanmıştır. Güneyden esen kavurucu kavs rüzgârları yerine o yaz serin kuzey rüzgârları esmiştir (Nami-yi İsfahani, 1363: 194, 210; Gaffari-yi Kaşani, 1369: 333). Yaz mevsimi geçtikten ve Basra sakinleri Zend ordusunun iklime yenileceğine dair umutlarını yitirdikten sonra kuşatmaya daha fazla dayanamamışlardır. 1776 baharında grup grup şehirden çıkıp teslim olmuşlardır. Sadık Han'dan aman dilemişlerdir. Bir yıldan fazla devam eden kuşatmadan sonra Basra hâkimi Süleyman Paşa teslim olmaya karar vermiştir. Basra şehrinin kelanteri (vergilerin toplanmasından ve şehirde güvenliğin sağlanmasından sorumlu görevli) Şeyh Derviş'i teslim olacaklarını belirtmesi için Sadık Han'a göndermiştir. Böylece Basra 16 Nisan 1776 tarihinde İranlıların eline geçmiştir (Nami-yi İsfahani, 1363: 207-208).

5. Osmanlı Elçisi Sünbülzade Vehbi'nin İran Ziyareti

Zendler döneminin en muteber kaynakları olarak değerlendirilen *Tarih-i Gitigüşa* ve *Golşen-i Murad*'daki kayıtlara göre Zendler Basra Kalesi'ni kuşattıktan ve Basralıları büyük sıkıntılara düşürdükten sonra Ömer Paşa durumu İstanbul'a bildirmiştir. Dönemin Osmanlı padişahı Sultan I. Abdulhamid de (1774-1789), Mehmed Vehbi Efendi'yi sefaret görevi ile İran'a göndermiştir. Şiraz'da Kerim Han tarafından kabul edilen Vehbi Efendi Osmanlı sultanının mektubunu takdim etmiştir. Ancak sultanın mektubunda Basra kuşatmasına işaret edilmemiş, Sultan III. Mustafa'nın (1757-1774) ölümüne ve I. Abdülhamid'in cülusuna yer verilmiş, Kerden Antlaşması'na¹⁴ vurgu yapılarak iki ülke arasında devam eden dostane ilişkilerin devam etmesine dair arzu dile getirilmiştir. Adı geçen Zend kroniklerinden anlaşıldığı kadarıyla Vehbi Efendi'den Basra konusunu şifahi olarak dile getirmesi istenmiş ve konuyu Kerim Han ile müzakere etmesi kendisine söylenmiştir. İran kaynaklarına göre Vehbi Efendi defaatle Ömer Paşa'nın davranışlarının kabul edilemez olduğunu izhar ederek özürlerini beyan etmiş ancak özürleri kabul edilmemiştir. Öte yandan İran kaynaklarına göre Vehbi Efendi Basra kentinin Sultan Abdulhamid'in annesine ait olduğunu, o yüzden kuşatmanın kaldırılmasını ve eğer Kerim Han isterse Basra kentine muadil başka

¹⁴ Antlaşmanın metni için Esterabadi, 1390: 415-419.

herhangi bir Irak kentinin kendisine bırakılabileceğini ifade etmiştir.¹⁵ Üç ay boyunca Şiraz'da lâıyıkıyla ağırılanan Vehbi Efendi'nin teklifi kabul edilmemiştir. Sultan Abdulhamid'in mektubuna münasip bir cevap yazılarak kendisi Kerim Han'ın elçisi Abdullah Han Kelhor ile birlikte sultana takdim edilmek üzere kıymetli hediyelerle İstanbul'a uğurlanmıştır (Nami-yi İsfahani, 1363: 195; Gaffari-yi Kaşani, 1369: 334-335).

Kerim Han'ın İran'da kendisini Veki-i Reaya olarak ilan ettiği 1751 yılından beri Osmanlı Devleti ile İran arasında diplomatik bir münasebet tesis edilmemiştir. Dolayısıyla Osmanlı Devleti ile Zendler arasında Sünbülzade eliyle gerçekleşen ilk diplomatik temas, Osmanlı Devleti'nin Zend hükümetini resmen tanınması anlamına da geliyordu. İran kaynakları ittifakla Basra kuşatması şiddetlendikten sonra Vehbî Efendi'nin İran'a gönderildiğini iddia etmişlerdir ancak Vehbi Efendi sefaret görevi ile İstanbul'dan uğurlandığında henüz Zendlerin Basra kuşatması başlamamıştır. Bölgedeki hareketlilikten ve Kerim Han'ın asker tedarik ettiğine dair istihbarat raporlarının İstanbul'a ulaşmasından sonra Vehbi Efendi olası bir çatışmayı önlemesi için İran'a gönderilmiştir. Dolayısıyla Vehbi Efendi'nin Kerim Han'a takdim ettiği Sultan I. Abdulhamid'in 26 Eylül 1774 tarihli mektubunda 3 Nisan 1775 tarihinde başlayan Basra kuşatmasına işaret edilmemiş olması son derece normal bir durumdur.

6. Zend İdaresinde Basra

Kerim Han Zend otuz yılı bulan siyasi yaşamı boyunca yabancı bir devlet olarak sadece Osmanlı Devleti ile savaştı ve Kelanter-i Fars'ın iddiasına göre bu savaştan da istediği faydayı elde edemedi. Kerim Han ile aynı dönemde Şiraz'da bulunan Mirza Muhammed Kelanter-i Fars, *Ruzname*'sinde Kerim Han'ın özellikle Basra Savaşı'nda tedbirsiz davrandığını, ordunun masrafları için büyük paralar harcadığını, bunların da ötesinde on bine yakın İran askerinin hayatını kaybettiğini kaleme almıştır. Ona göre Kerim Han herhangi bir menfaat elde etmek bir yana Basra kuşatması dolayısıyla yaşadığı hüznün, endişe ve kederden dolayı hayatını kaybetmiştir (Kelanter-i Fars, 1362: 68).¹⁶

On üç ay süren kuşatmadan sonra Basra İranlıların eline geçmiş ve üç yıl boyunca İran idaresinde kalmıştır. Şehir ele geçirildikten dört ay sonra Kerim Han'ın fermanıyla Sadık Han; Muhammed Han Zend'in oğlu Ali Muhammed Han'ı Basra hâkimi olarak atamıştır. Şehrin ileri gelenlerini ve hâkimi Süleyman Paşa'yı

¹⁵ İran'daki elçilik vazifesi sona erdikten sonra gözlem ve tecrübelerini bir takrirle kayıt altına alan Osmanlı elçisi Sünbülzade Vehbi Efendi söz konusu teklifin İranlılardan geldiğini kaleme almıştır. Vehbi Efendi'ye göre İranlılar Basra'nın üç yıl boyunca İranlılara bırakılması karşılığında Keremşah şehrini Osmanlı Devleti'ne bırakmayı teklif ettiler. Vehbi Efendi bunun ham bir teklif olduğunu kaleme almıştır (Demir, 2023: 180; Reyahi, 1368: 256).

¹⁶ Kelanter-i Farsın kaydına ihtiyatla yaklaşmakta fayda var çünkü büyük badireler atlatan, büyük yenilgiler alan, canını zor kurtardığı bozgunlar yaşayan Kerim Han öldüğünde yaşı seksene yakındı ve hastaydı. Ancak yine de Basra Savaşı'nı kazanmış olmasına rağmen savaşın onu yorgun düşürdüğü sonucuna varmak olasıdır.

da yanına alarak Şiraz'a dönmüştür. Zend dönemi tarihçisi Gaffari-yi Kaşanî, Basralılar Kerim Han'ın huzuruna kabul edildiklerinde kendisinin de mecliste hazır bulunduğunu kaydetmiştir (Gaffari-yi Kaşani, 1369: 351). Zend hanedanının resmi tarihçisi Nami-yi İsfahani her ne kadar İranlıların Basra'yı adaletle yönettiğini ve halka hoşgörüyü yaklaştığını kaydetse de Hedayeti'nin Fransa'nın Basra konsolosluğu kayıtlarından aktardığına göre oldukça genç ve tecrübesiz olan Ali Muhammed Han'ın kötü yönetimi ve Basra halkına zulmetmesi yüzünden şehirde isyanlar çıkmıştır (Hedayeti, 1334: 193). Basra havalisinde yaşayan kabileleri itaat altına almak kastında olan Ali Muhammed Han Muntafik kabilesine saldırmış ve bu saldırı sırasında siyah bir kölenin arkadan kendisine vurduğu darbe ile ölmüştür (Nami-yi İsfahani, 1363: 213). Zend serdarı öldürülünce ordusu da dağılmıştır. Bunun üzerine Kerim Han, Sadık Han'ı yeniden Basra hâkimi olarak görevlendirmişve şehirde bozulan düzeni yeniden sağlamasını kendisinden istemiştir. Sadık Han, vaziyete tam hâkim olacakken Kerim Han'ın öldüğü haberini almıştır. Zend tahtının güçlü adaylarından olan Sadık Han başkent Şiraz'a dönmek zorunda kalınca Basra kenti 1779 yılında yeniden Osmanlı Devleti'ne bağlanmıştır (Hatt-ı Hümayun, 29/1388. Recebi, 1289: 107).

Basra'da bulunan Karmelit cemaati, din adamlarının kayıtlarına göre şehir teslim olduktan sonra “zalim” İranlılar teslim şartlarına uymamışlar ve verdikleri sözleri tutmamışlardır. Hristiyan ve Yahudî cemaatlerinin önderleri ile şehrin seçkin insanlarını Şiraz'a götürmüşlerdir. Kerim Han “İranlıların hakkı” diyerek halktan yüklü miktarda vergi tahsil etmiştir (Chick, 1381: 128-129). Hedayeti'nin Fransa'nın Basra konsolosluğu kayıtlarından aktardığına göre Sadık Han şehri yağmalatmamış ancak şehir sakinlerinin mallarını müsadere etmiştir. Onları evlerinden çıkarmış, zalimce davranmış ve ahaliye kötü muamelede bulunmuştur. Bizzat Kerim Han'ın fermanıyla Basralılardan savaş tazminatı adı altında yüklü miktarda para almıştır (Hedayeti, 1334: 194).

Sonuç

Nadir Şah Afşar döneminde Osmanlı Devleti ile İran arasında yapılan savaşlardan sonra taraflar arasında 4 Eylül 1746 tarihinde Kerden (İstanbul) Antlaşması imzalanmıştır. 1770lerin ortalarına kadar barışçıl bir düzlemde seyreden Osmanlı-İran ilişkileri özellikle Bağdat valisi Ömer Paşa'nın sebep olduğu gerilimden dolayı yeniden bozulmuştur. Nadir Şah Afşar'ın öldürülmesinden sonra İran'da ortaya çıkan otorite boşluğunu değerlendiren ve rakiplerini bertaraf ettikten sonra ülkede istikrarı tesis etme gayretine giren Kerim Han Zend, Basra Körfezi sahillerinde yerleşik Arap kabilelerinin çıkardığı isyanları bastırmakla uğraşmıştır. Umman sınırında yaşayan Maskat Araplarını dize getirmek için Osmanlı topraklarını kullanmak isteyen Kerim Han, Bağdat valisi Ömer Paşa'nın muhalefetiyle karşılaşmıştır. Keza, Ömer Paşa'nın Osmanlı sınırları içinde, Bağdat havalisinde bulunan ve Şiiiler için kutsal olan mekânlara ziyaretler düzenleyen İranlılara karşı gösterdiği hasmane tutum ve ölen İranlıların mallarına Bağdat hükümeti hesabına el koyması iki ülke ilişkilerinin bozulmasına

sebepl olmuştur. Yine Kerim Han Zend'in Baban hükümetine hâkim olmak isteyen ve kendisine sığınan Mehmed Paşa'nın yeniden Baban hâkimi olarak atanması için yaptığı girişimler, Ömer Paşa tarafından kabul edilmemiştir. Öte yandan Kerim Han'ın İran'ın büyük bir bölümüne hâkim olduktan sonra genişleme siyaseti izlemesi, Baban Emirliği üzerinden Osmanlı Devleti'nin Irak topraklarına nüfuz ederek Şiilerce kutsal kabul edilen şehirleri İran'a bağlama arzusu ve Basra Körfezi ticaretinden daha fazla pay elde etmek istemesi Osmanlı Devleti ile İran'ı karşı karşıya getirmiştir.

Osmanlı Devleti ile İran arasında Baban-Erdelan sınır hattında 1774-1779 yılları arasında bazı savaşlar yaşanmıştır. Osmanlı Devleti'nin Batı Cephesi'nde Rusya ile yaşadığı mücadeleden dolayı bölge ile yeterince ilgilenememesi Baban paşalarının o sırada gücünün zirvesinde olan Kerim Han'ı stratejik bir müttefik olarak benimsemeleri sonucunu doğurmuştur. Bu da Kerim Han'ın Baban Emirliği'nin iç işlerine karışmasını beraberinde getirmiştir. Osmanlı Devleti'nin dikkatini Baban topraklarına ve Bağdat havalisine çeken Kerim Han, Basra Körfezi ticareti için stratejik önemi olan Basra'ya eş zamanlı olarak kalabalık bir orduyla büyük bir askerî harekât düzenlemiştir. Kerim Han Zend'in kardeşi Sadık Han'ın komuta ettiği İran ordusu Nisan 1775'te Basra kentini kuşatmıştır. Bir yıldan fazla bir süre devam eden kuşatmadan sonra İranlılar şehri ele geçirmişler ancak kaynaklardan anlaşıldığı kadarıyla İranlılar Basra halkının memnun kalacağı bir yönetim tesis edememişlerdir. Üç yıl İran idaresinde bulunan Basra Kerim Han Zend'in 1779 yılında ölmesi üzerine yeniden Osmanlı Devleti'ne bağlanmıştır.

Çalışma kapsamında elde edilen sonuca göre Osmanlı-Zend ilişkilerinin bozulmasında Osmanlı Devleti'nin Bağdat valisi Ömer Paşa'nın politikaları oldukça etkili olmuştur. Ömer Paşa hakimi olduğu Bağdat eyaleti ve civarında Şii İranlıların yoğunlaşmasını istememiş, İran devletinin Osmanlı topraklarına nüfuz etmesine mani olmaya çalışmıştır. Diğer yandan, Ömer Paşa'nın tahriklerini fırsata çeviren Kerim Han gerek Basra kentini kuşatarak ve gerekse Baban topraklarına müdahale ederek hakimiyet alanını genişletmeye çalışmıştır. Kerim Han modern İran tarihinin en önemli aktörlerinden biri olarak değerlendirilmektedir. Kerim Han'ın ölümünden sonra onun kadar etkili olabilen bir Zend hanı İran'a hakim olamadığı için Zend Devleti Osmanlı Devleti için ciddi bir tehdit oluşturmamıştır.

Kaynakça

Arşiv Belgeleri

BOA, A.DVNSNMH.d.Dosya: 9, Gömlek: 76. 10 Şaban 1189/6 Ekim 1775.

BOA, Hat, Dosya: 6, Gömlek: 202.

BOA, Hat, Dosya: 29, Gömlek: 1388.

BOA, TS. MA. e, Dosya: 885, Gömlek: 10.

BOA, A.DVNS.NMH.d.Dosya: 9, Gömlek: 17-19.

BOA, A.DVNS.NMH.d.Dosya: 9, Gömlek: 90.

Telif Eserler

- Açar, C. (2023), İmparatorluk ve Emirlik: Erdelan Emirliği (Osmanlı ve İran İmparatorlukları Arasında Bir Kürt Emirliği), Basılmamış Doktora Tezi, Mardin: Mardin Artuklu Üniversitesi, Lisansüstü Eğitim Enstitüsü.
- Aktepe, M. (1970), Osmanlı-İran Münasebetleri (1720-1724) ve Silahşör Kemani Mustafa Ağa'nın Revan Fetihnamesi, İstanbul: İstanbul Üniversitesi Edebiyat Yayınları.
- Asef, (Rüstemü'l-Hükema) M. H. (2537), Rüstemü't-Tevarih, (tas. Muhammed Moşiri), Tahran: İntişarat-ı Emir Kebir.
- Ateş, S. (2020), Osmanlı-İran Sınır Bölgeleri, (çev. Devrim Kaya), İstanbul: Küre Yayınları.
- Azap, E. Y. (2022), I. Erzurum Antlaşması Metninde Yapılan Tahrifat ve Antlaşmanın Uygulanmasında Yarattığı Sorunlar, Tarih Dergisi, Sayı: 77, 213-257.
- Babani, A. b. R. (1392), Siyerü'l Ekrad, (haz. Muhammed Rauf Tevekkoli), Tahran: İntişarat-ı Tevekkoli.
- Bayatlı, N. (2005), Osmanlı Döneminde Bağdat Valileri (1534-1917), Türk Dünyası Araştırmaları Dergisi, Sayı: 158, 189-202.
- Cevdet Paşa, A. (2018), Tarih-i Cevdet, (haz. Mehmet İpşirli), Ankara: TTK Yayınları.
- Chick, H. (1381), Gozarış-i Karmelitha Ez İran Der Dovre-yi Efşariye ve Zendiye (1729-1747), (terc. Mesume Erbab), Tahran: Neşr-i Ney.
- Çehardehi, M. M. (1348), Bağdad ve Basra der Kalemru-yı Şehriyâr-ı Zend, Mecelle-i Berresiha-yı Tarihi, Sayı: 2/3, 177-192.
- Demir, M. (2023), Sünbülzade Mehmed Vehbi Efendi'nin İran Elçiliği ve 1775 tarihli Sefaret Takriri, Mavi Atlas Dergisi, Sayı: 11, 173-192.
- Dümbüli (Meftun), A. (1349), Tecrübütü'l-Ahrar ve Tesliyetü'l-Ebrar, (tas. Hasan Kazi Tabatabai), Tahran: İntişarat-ı Müessese-yi Tarih ve Ferheng-i İran.
- Edmonds, C. J. (2003), Kürtler, Türkler ve Araplar, (çev. Serdar Şengül, Serap Ruken Şengül), İstanbul: Avesta Yayınları.
- Enveri Efendi, S. (2018), Tarih-i Enveri, (haz. Hikmet Çiçek), Yayınlanmamış Doktora Tezi, Erzurum: Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü.
- Erdelani, H. M. (2536), Lubbu't-Tevarih, Tahran: İntişarat-ı Hanevadeği-yi Erdelan.
- Erdelani, M. (2020), Erdelan Tarihi, (çev. Cafer Açar), İstanbul: Nûbihar Yayınları.
- Esterabadi, M. M. (1390), Cihanguşa-yı Nadiri, (tas. Mitra Mihrabadi), Tahran: Donya-yı Kitab.
- Floor, W. M. (1367), Eşref-i Afgan Der Tahtgah-ı İsfahan, (ter. Ebulkasım Sırri), Tahran: İntişarat-ı Tus.
- Gaffari-yi Kaşani, E. H. (1369), Golşen-i Murad, (haz. Gulamrıza Tebatebai Mevd), Tahran: İntişarat-ı Zerin.
- Golistane, M. E. (2536), Mücmelü't-Tevarih, (haz. Moderris Rezevi), Tahran: Müessese-yi İntişarat ve Çap-ı Danişgah-ı Tahran.
- Halaçoğlu, Y. (1992), Basra, Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi, C. 5, 112-114. Ankara:TDV Yayınları.

- Hedayet, R. K. (1380), Ravzatü's-Safa-yı Nasiri, (tas. Cemşid Kıyanfer), Tahran: İntişarat-ı Esatir.
- Hedayeti, H. (1334), Tarih-i Zendiyye, Tahran: İntişarat-ı Danişgah-ı Tahran.
- Kadı, M. Ş. (2019), Tarih-i Kurd&Erdelan Tarih Okulu Üzerine Bir İnceleme, (çev. Cafer Açar), İstanbul: Avesta Yayınları.
- Kelanter-i Fars, M. M. (1362), Ruzname-yi Mirza Muhammed Kelanter-i Fars, Tahran: İntişarat-ı Tehur.
- Keştmeñd, N., Feriborz, V. (1394), Nakş-ı Siyasi-Nizamî-i İlât ve Tavâif-i Kirmanşahan der Revâbit-ı İran ve Osmanî ez Dovre-i Şâh Tahmasb-ı Dovvom-ı Safevi ta Pâyân-ı Dovre-i Kerim Han Zend, Fasilnâme-i Tarih-i Revabit-ı Harici, Sayı: 65, 77-101.
- Kordestani, M. M. (1379), Tarih-i Merduh, Tahran: Neşriye-i Kareng.
- Kurtuluş, R. (2022), Kerim Han Zend, Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi, C. 22, 112-114. Ankara:TDV Yayınları.
- Malcom, S. J. (1369), Tarih-i Kamil-i İran, (ter. Mirza İsmail Heyret), Tahran: İntişarat-ı Efsun.
- Musevi Dalini, C. (1389), Nakş-ı Siyasi ve İktisadi-yi Halic-i Fars der Revabit-ı İran ve Osmani der Dovre-i Kerim Han-ı Zend, Mutalât-ı Halic-i Fars, Sayı: 19, 71-79.
- Musevi, M. S. (Nami-yi İsfahani). (1363), Tarih-i Gitigüşa, Tahran: İntişarat-ı İkbâl.
- Nevai, A. (1348), Kerim Han Zend, Tahran: İntişarat-ı Ketabhane-yi İbni Sina.
- Niebuhr, C. (1354), Sefername-yi Karsten Nibur, (ter. Perviz Recebi), İntişarat-ı Tuka.
- Nikitine, B. (2010), Kürtler, (çev. E. Karahan, N. Uğurlu, H. Akkuş), İstanbul: Örgün Yayınevi.
- Numan Efendi, E. (1999), Tedbirat-ı Pesendide, (haz. Ali İbrahim Savaş), Ankara: TTK Yayınları.
- Perry, J. (1365), Kerim Han Zend, (terc. Eli Muhammed Saki), Tahran: İntişarat-ı Feraz.
- Recebi, P. (1289), Kerim Han-ı Zend ve Zeman-ı U, Tahran: Kitab-ı Ame.
- Reyahi, M. E. (1368), Sefaretnâme-yi İran, Tahran: İntişarat-ı Tus.
- Ruhani, M. (1390), Tarih-i Meşâhir-i Kurd, (haz. Muhammed Macit Ruhani), Tahran: İntişarat-ı Suruş.
- Rumlu, H. (1357), Ahsenü't-Tevarih, (tas. Abdülhuseyn Nevai), Tahran: İntişarat-ı Babek.
- Semnani, P. (1375), Kerim Han Zend, Tahran: Neşr-i Nida.
- Senendeci, Ş. (1375), Tohfe-yi Nasiri, (haz. Haşmetullah Tebibî), Tahran: İntişarat-ı Emir Kebir.
- Şerefhan. (2013), Şerefname, (çev. Abdullah Yegin), İstanbul: Nûbihar Yayınları.
- Taki-yi Sarevi, M. F. (1371), Tarih-i Muhammedi (Ahsenü't-Tevarih), Tahran: Müessese-yi İntişarat-ı Emir Kebir.
- Tehrani, M. (1386), Kerim Han Zend, Tahran: Kitab-ı Parse.
- Uluerler, S. (2009), XIX. Yüzyılın İlk Yarısında Osmanlı-İran Siyasi İlişkileri, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Elazığ: Fırat Üniversitesi SBE.

- Vakayinigar, A. E. (1384), Hadika-i Nasıriyye, (haz. Muhammed Rauf Tevekkoli), Tahran: İntişarat-ı Tevekkoli.
- Yenidünya, S. (2009), XIX. yüzyıl Başlarında Osmanlı Devleti'nin Bağdat'ta Kölemen Hakimiyetini Kaldırma Teşebbüsleri, Türk Dünyası Araştırmaları Dergisi, Sayı: 182, 2-46.
- Zeki Beg, M. E. (2011), Kürtler ve Kürdistan Tarihi, (çev. Vahdettin İnce, Mehmet Dağ, Reşat Adak, Şükrü Aslan), İstanbul: Nubihar Yayınları.

Ek 1:

Kerim Han Zend'in Sultan I. Abdulhamid'e gönderdiği Farsça mektup. Kerim Han mektubunda Sultan III. Mustafa'nın ölümünden dolayı taziyelerini bildirmekte, Sultan I. Abdulhamid'in cülusunu tebrik etmekte ve iki devlet arasında vuku bulan bazı tatsız hadiselerin önlenmesini istemektedir.

T.C. BASKAKIL KODU: ARSIV DARE BASKAKIL G. BOA -

A.DVNSNMH.d.00009

Kaynak: BOA, A.DVNSNMH.d.00009, 9/76, 10 Şaban 1189/6 Ekim 1775.